

ממון המוטל בספק

הראל ויזן ובעז סמייגל

ראשי פרקים:

א. הקדמה

ב. סקירת המקרים המובאים בגמרא

ג. סוגיות אחרות בש"ס

ד. השוואות המקרים ודיניהם ע"פ שיטות הראשונים

שיטת התוספות

שיטת הריב"א

שיטת ה"נימוקי יוסף"

ה. סיכום הסוגיה

א. הקדמה

סוגיית ממון המוטל בספק הינה סוגיה המהווה בסיס להרבה פסקי דין, משום שהיא נוגעת בעקרונות רבים המנחים אותנו בחלוקת הממון. העקרונות המובאים בסוגייתנו מהווים הכוונה כללית לפוסק, ומשום כך סוגיית ממון המוטל בספק באה כאחת מן הסוגיות הראשונות במסכת בבא מציעא, כדי שתהווה בסיס לכל הסוגיות הבאות אחריה. בנוסף, סוגייתנו מספקת ללומד הסוגיה בסיס רחב בעולמה של הפסיקה, שסייע לנו בהכרת המושגים שילוו אותנו לכל אורך המסכת.

במאמרינו נביא מקורות שונים מהש"ס ומהראשונים אשר יציגו לנו את עקרונות הפסיקה ואת ההבדלים בין סוגיה לחברתה. לאחר הכרת המקורות והצגת ההבדלים ביניהם, נציג את שיטות הראשונים המשווים בין המקרים. השוואה זו יוצרת מערך כולל של עקרונות פסיקה על פיהם אפשר לבנות תקדימים משפטיים להוראת הדיין. לבסוף, לאחר הצגת דעות הראשונים, ננסה לנתח את דעותיהם ולהבין מהו העיקרון המנחה שלהם בנוגע לפסיקת ההלכה, ואיך יוצא הצדק לאור לשיטת כל אחד מהם.

ב. סקירת המקרים המובאים בגמרא

המפגש הראשון שלנו עם סוגיה שעוסקת בממון המוטל בספק הוא בסוגיה הפותחת את מסכתנו, מסכת בבא מציעא ב, ב, "שניים אוחזים בטלית". שני אנשים האוחזים

בטלית, כל אחד טוען לבעלות על הטלית ותובע את כולה. הדין: יחלוקו בשבועה ("שאינן לו בה פחות מחציה"). הגמרא בסוגייתנו מנסה למצוא מי הוא התנא שפוסק דין זה, ולכן משווה בין סוגיית שניים או חזים לשלוש סוגיות נוספות.

במסכת שבועות מה, א, מסופר על בעל בית האומר לחנווני שיביא לפועליו אוכל והוא ישלם לו אחר כך, החנווני טוען כי הביא אוכל לפועלים, לכן הוא תובע מבעל הבית תשלום. הפועלים טוענים שלא לקחו את האוכל. הדין: מחלוקת, לדעת חכמים גם החנווני וגם הפועלים נוטלים מבעל הבית בשבועה. לדעת בן ננס נוטלים ללא שבועה. הגמרא משווה את "שניים או חזים בטלית" ל"חנווני על פנקסו":

לימא מתני' דלא כבן ננס. דאי בן ננס, האמר: 'כיצד אלו ואלו באין לידי שבועת שוא?' אפילו תימא בן ננס, התם ודאי איכא שבועת שוא הכא איכא למימר דליכא שבועת שוא, אימור דתרוייהו בהדי הדדי אגבהוה.

ב"חנווני על פנקסו", אם שני הצדדים ישבעו בוודאות תהיה שבועת שווא, משום שהחנווני או הפועלים בודאי משקר. ואילו בטלית ישנו מצב, בו שניהם הגביהו יחד, שני הצדדים נשבעים באמת מבחינתם ולכן לא תהיה כאן שבועת שווא.

לאחר שהשוואה זו נדחת, הגמרא משווה את משנתנו לסוגיית "המחליף פרה בחמור" המופיעה בבבא קמא לה, ב. הסוגיה עוסקת בשני אנשים המבצעים החלפה של חמור בפרה.¹ קונה החמור משכו ולכן הפרה נקנית לבעל החמור. כשבעל החמור מגיע לקחת את הפרה מוצאים שהמליטה. שני הצדדים מתווכחים אם הפרה המליטה לפני ההחלפה (משיכת החמור) או לאחריה. אם המליטה לפני ההחלפה, הוולד שייך לבעלים הראשונים. אם לאחרי המשיכה, הוולד שייך לבעלים הנוכחים של הפרה. הדין: מחלוקת. לדעת חכמים, המוציא מחבירו עליו הראיה, ולדעת סומכוס יחלוקו. כמו בפעם הקודמת גם השוואה זו נדחת:

לימא מתני' דלא כסומכוס. דאי כסומכוס, האמר: 'ממון המוטל בספק - חולקין בלא שבועה'... אפי' תימא סומכוס, כי אמר סומכוס היכא דאיכא דררא דמונא, אבל היכא דליכא דררא דמונא, לא.

1 ההחלפה נעשית ע"י משיכה של אחד מן הדברים המתחלפים. מכח המשיכה של האחד נקנה השני, גם ללא משיכה של בעליו החדשים.

הטעם לחלוקת שני הדינים נובע משוני מהותי ביניהם, ב"מחליף פרה בחמור" יש "דררא דמונא" ולכן חולקים ללא שבועה. "דררא דמונא" הוא ספק במציאות הקיים גם ללא טענות שני הצדדים. כלומר, שני הצדדים אינם יכולים להישבע שהרי אף הם בעצמם לא יודעים את האמת.² זאת בניגוד ל"שניים אוחזים בטלית", שם אין "דררא דמונא", כלומר, הספק נולד רק מתוך טענותיהם. ולכן חולקים בשבועה, הואיל והם יודעים את האמת (האמת "שלהם") ויכולים להישבע עליה.

לבסוף, הגמרא משווה לסוגיית "מנה שלישי" המופיעה בבבא מציעא לו, א. הסוגיה עוסקת בשני אנשים שהפקידו כסף אצל אדם שלישי - אחד הפקיד מנה (מאה) והשני מאתיים. כאשר באים לתבוע את כספם חזרה אזי כל אחד תובע מאתיים. הדין: מחלוקת. לדעת חכמים, כל אחד מקבל מנה, והמנה המוטל בספק יונח, לדעת ר' יוסי הכל "יהא מונח".³ כמו בפעמים הקודמות גם השוואה מצביעה דווקא על שוני בין המקרים:

לימא מתניתין דלא כרבי יוסי. דאי כרבי יוסי, הא אמר: "א"כ מה הפסיד רמאי? אלא הכל יהא מונח עד שיבא אליהו" ... אפי' תימא ר' יוסי, התם ודאי איכא רמאי, הכא מי יימר דאיכא רמאי? אימא תרוייהו בהדי הדדי אגבהוה.

הטעם לחלוקת הדינים הוא משום שב"מנה שלישי", לדעת ר' יוסי יש ודאי רמאי ולדעת חכמים החלוקה לא יכולה להיות אמת, שהרי רק אחד מהם הפקיד מאתיים ולכן לא חולקים אותו. ואילו ב"שניים אוחזים טלית", לדעת ר' יוסי אין ודאי רמאי ולחכמים יש פוטנציאל לאמת (במידה ושניהם הרימו יחד), לכן חולקים בשבועה.

ג. סוגיות אחרות בש"ס

בנוסף לארבעת הסוגיות שהוזכרו במסכת בבא מציעא, ישנן שתי סוגיות נוספות העוסקות בממון המוטל בספק ולכל אחת דין שונה. נציג בקצרה את הסוגיות ואת דינן:

2 ישנה מחלוקת ראשונים לגבי פירוש המושג "דררא דמונא". ע"פ רש"י בסוגייתנו (ד"ה "דררא דמונא") הכוונה לומר שיש הפסד ממוני בכל פסיקה שנפסק. הפירוש המובא בגוף המאמר הוא פירושו של תוספות בסוגייתנו (ד"ה "ומה התם" השני).

3 הממון המוטל בספק נשאר במקומו.

א. ההוא ארבא: ⁴ ספינה בנהר אשר שניים טוענים לבעלות עליה. הדין: "כל דאלים גבר".⁵

ב. שני שטרות: ⁶ שני שטרות אשר נכתבו באותו יום ובכל שטר כתוב בעלות על אותו השדה. שני אנשים, כל אחד בעל שטר אחד, טוען לבעלות השדה. הדין: מחלוקת. לרב - "יחלוקו" ולשמואל - "שודא דדיינא".⁷

במסכת בבא בתרא לד, ב נערכת השוואה בין הסוגיות, נציג את הסיבה להבדלים בין הדינים. הדינים הראשונים המשווים הם "ההוא ארבא" ו"שני שטרות". הטעם לחלוקת הדינים הוא משום שב"שני שטרות", אין אפשרות שאחרי פסק הדין יגיעו ראיות נוספות, מכיוון שהשטר הוא הראיה החזקה ביותר. גם אם תבוא ראיה נוספת לא תחשב לעומת השטר, ולכן הדין פוסק כפי הנראה לו או שחולקים. זאת בניגוד ל"ההוא ארבא" בו אין כלל ראיות לטובת אף אחד מן הצדדים, ולכן אם בית הדין יפסק פסק כלשהו, ייתכן שיבואו לאחר פסיקת הדין ראיות.

השוואה השנייה היא בין "ההוא ארבא" לבין "מחליף פרה בחמור". הטעם לחלוקת הדינים הוא משום שב"מחליף פרה בחמור", על אף שגם שם אין צד המוחזק בחפץ, יש "דררא דממונא". הדין הוא שחולקים ללא שבועה מפני שאפילו בלא טענותיהם של שני הצדדים, יש לבית הדין ספק. ב"ההוא ארבא" לא שייך כלל דין חלוקה כיוון שאם הספינה היא של האחד היא לא של השני וכן להפך, לכן פוסקים "כל דאלים גבר".

ד. השוואות המקרים ודיניהם ע"פ שיטות הראשונים

בנוסף להשוואות שראינו בגמרא, ישנן השוואות נוספות המובאות בראשונים. נביא ונגתח את שיטתם של התוספות, הריב"א וה"גימוקי יוסף". כל אחת משלוש השיטות מציגה כיוון אחר ומחודש בהבנת הסוגיה. ננסה לעמוד על ההבדלים שביניהן.

4 בבא בתרא לד, ב.

5 בית הדין פוסק לשני בעלי הדין שעל אחד מהם לגבור (בראיות או בכוח) על השני.

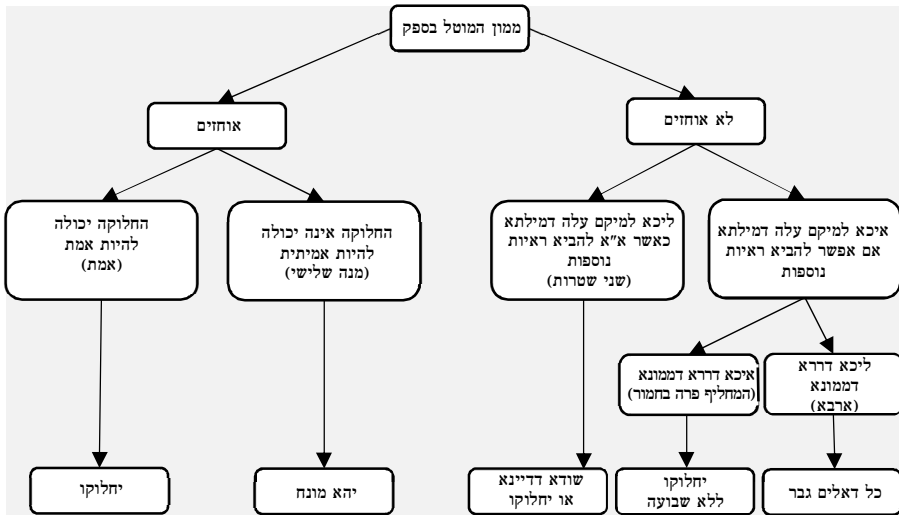
6 כתובות צד, א.

7 פוסקים ע"פ שיקול דעתו של הדיין.

שיטת התוספות

התוספות (ב, א ד"ה "ויחלוקו") פותח בשאלה על הדין ב"שניים אוחזים בטלית": "מאי שנא מההיא דארבא?" תמיהתו של תוספות היא כיצד ייתכן שיש דין אחר בכל מקרה של ממון המוטל בספק? התוספות מקשר בין החלוקות שנעשו בסוגייתנו לאלו שנעשו במסכת בבא בתרא.

לדברי תוספות, הטעם לשוני בין הדינים הוא "דאוחזין שאני". במקרה בו "שניים אוחזים בטלית", "אנן סהדי"⁸ שלכל אחד מהם יש שייכות בה. לעומת זאת, ב"ההוא ארבא" לאף אחד אין אחיזה בספינה, ולכן השייכות של החפץ ביחס לשני הצדדים מוטלת בספק. נציג את שיטת תוספות באמצעות תרשים:

העיקרון המנחה את שיטת התוספות הוא עשיית צדק וחתיירה לדין אמת במידה המרבית. ניתן לראות זאת בהכרעת המחלוקת בין חכמים לבין ר' יוסי בסוגיית "מנה שלישי", בה הלכו התוספות לפי שיטת חכמים, שבפסיקתם קיים פוטנציאל להגיע לאמת. כלומר, לפי תוספות, האידיאל הוא להוציא את הפסק הכי אמיתי שיכול לצאת מתחת יד בית הדין.

8 "אנחנו עדים", כלומר כאשר המציאות מעידה על מצב מסוים לטובת בעלי הדין בוודאות. יותר חזק אפילו מעדות.

ניתן לראות עיקרון זה מתבטא בתרשים. העיקרון המנחה הראשון הוא האם בעלי הדין אוחזים או לא. זהו בירור ראשוני המברר האם לבעלי הדין יש בכלל קשר לחפץ. כלומר, האם לטענותיהם יש בסיס אמיתי. עיקרון זה ממשיך בענף של אוחזים, גם שם יש בירור נוסף לגבי אמיתות הדברים, האם יש אפשרות שהחלוקה תהיה אמיתית. אם כן, יבצעו חלוקה, ואם לא, יהיה מונח כדי שבית הדין לא יפסוק דין שקר.

אם ממשיכים בענף בו אינם אוחזים, ישנם בירורים נוספים ע"מ לפסוק את הדין בצורה האמיתית ביותר. הבירור הראשון הוא האם יש אפשרות לקבלת ראיות נוספות. אם אין אפשרות כזאת, אזי אפשר לפסוק "יחלוקו" או "שודא דדיינא", שיקול דעת של הדיין. ההבדל בין ההכרעות הוא, האם בית הדין מעניק חצי מהחפץ לבעליו המקורי, "יחלוקו", או חמישים אחוזי שבית הדין מזכה את האדם הנכון בחפץ, "שודא דדיינא". אם יש אפשרות לקבל ראיות נוספות, ישנו בירור אחרון כדי שנוכל להגיע לבירור היותר קרוב לאמת. אם "בלא טענותיהם יש ספק לבית דין", כלומר כאשר גם שני הצדדים לא בטוחים מה האמת יכול בית הדין לפסוק חלוקה משום שזהו דין ממוצע לשני הצדדים. אבל אם לבעלי הדין אין ספק לגבי המציאות, מכיוון שבית הדין אינו יודע מספיק לגבי המציאות ההכרעה היא שעליהם לפתור זאת בעצמם, "כל דאלים גבר", כיוון שבית הדין סומך על הבעלים האמיתי שיוציא את האמת לאור.

שיטת הריב"א

כמו שראינו לעיל שאלת התוספות הייתה מדוע לא פוסקים יחלוקו גם ב"ההוא ארבא"? תשובתם של התוספות הייתה שישנו הבדל בין המקרים, האם אוחזים בגוף החפץ או לא. הריב"א⁹ מקשה על שיטת התוספות מהגמרא שהשוותה בין "שניים אוחזים בטלית" ל"מנה שלישי". חלוקת הגמרא לא הייתה האם אוחזים בחפץ או לא אוחזים, אלא האם יש ודאי רמאי.¹⁰ לפי זה רואים שהשאלה האם בעלי הדין אוחזים בחפץ איננה מכרעת כאשר יש ודאי רמאי. הריב"א טוען: "בארבא כיון דאיכא ודאי רמאי - לא יחלוקו". לפי הריב"א, התשובה לשאלה מהו ההבדל בין

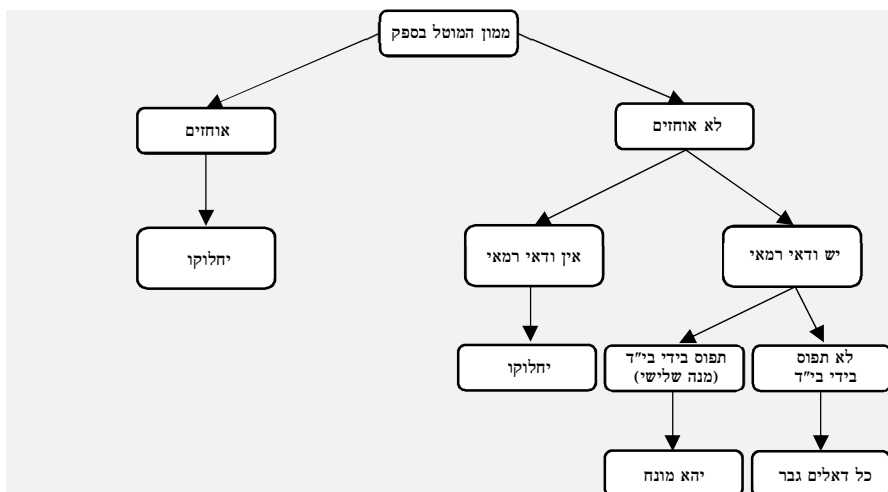
9 מובא בתוספות ב"ב לד, ב ד"ה "ההוא ארבא".

10 במנה שלישי הריב"א סובר שכסף מופקד אינו נחשב מוחזק אצל בעליו, אך התוספות לעומתו סובר שאם זה מופקד ביד אדם שלישי מטעמם - נחשב מוחזק.

"ההוא ארבא" לבין "שניים אוחזים בטלית" היא שב"ההוא ארבא" וב"מנה שלישי" ישנו ודאי רמאי, בניגוד ל"שניים אוחזים בטלית" שם אין בוודאות רמאי. זהו העיקרון המרכזי של הריב"א.

לפי עיקרון זה של הריב"א, ב"ההוא ארבא" וב"מנה שלישי" לא ניתן לחלוק בין שני הצדדים כי אחד מהם ודאי רמאי. הדין ב"ההוא ארבא" הוא "כל דאלים גבר", ואילו ב"מנה שלישי" הוא "יהא מונח". הסיבה להבדל בין הדינים לפי הריב"א הוא שפוסקים "כל דאלים גבר" רק כאשר החפץ לא תפוס בידי אף אחד, מתוך הנחה שבעל הספינה האמיתי יגבר על השני ויצליח לתפסה. ב"מנה שלישי" פוסקים "יהא מונח" משום שהוא כבר תפוס בידי האדם השלישי.

חילוק אחרון שעושה הריב"א הוא בין "מנה שלישי" לבין "שניים אדוקים בשטר"¹¹. "שניים אדוקים בשטר" הוא מקרה בו לווה ומלוה, מחזיקים בשטר וכל אחד מהם טוען כי השטר שלו. המלוה טוען כי השטר נפל ממנו והלווה עדיין חייב לו, ואילו הלווה טוען שפרע את החוב ונמנע מלקרוע את השטר. הדין: חולקים בשבועה בשניהם. לכאורה גם ב"מנה שלישי" וגם ב"שניים אדוקים בשטר" יש ודאי רמאי ודינם אמור להיות זהה! כאן יש חילוק נוסף, האם בעלי הדין אוחזים או לא? עבור הריב"א, חילוק זה שולי יחסית לחילוק המרכזי, שהוא מציאותו של רמאי. נציג את שיטתו בתרשים:

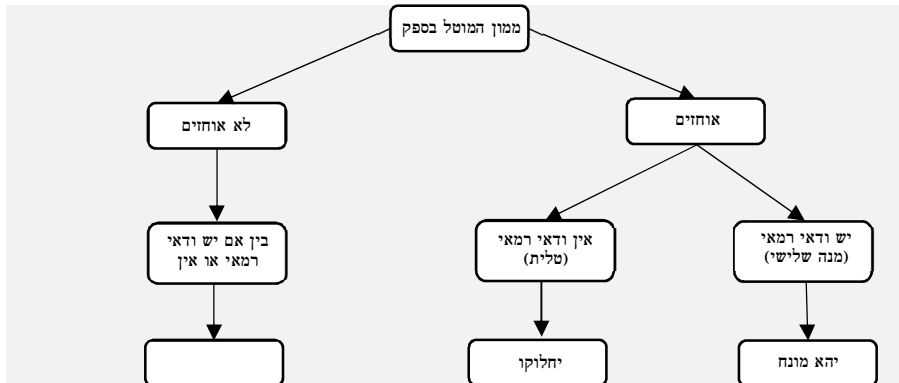
11 שני אנשים, לווה ומלוה, המחזיקים בשטר וכל אחד טוען כי השטר שלו. המלוה טוען כי השטר נפל ממנו ועדיין מגיע לו, ואילו הלווה טוען שפרע את החוב ונמנע מלקרוע את השטר. הדין: חולקים בשבועה.

מטרת החילוק הראשון של הריב"א היא להפריש את הרמאי ולא לזכותו בממון. בזה אנו רואים את העיקרון המנחה של שיטתו, מגמת בית הדין היא קודם כל להפריש את הרמאי ועל ידי זה להוציא פסק אמת לאור ולזכות את הבעלים האמיתי בממון. הריב"א נקט שיטה זו ב"מנה שלישי", שם פסק כר' יוסי, הכל "יהא מונח" כדי להפריש את הרמאי, בניגוד לדעת חכמים הסוברים שרק הספק יונח.

החלוקה של עקרונות הדין ע"פ הריב"א היא כזאת: החילוק הראשוני, אוחזים או לא, אחיות אדם בחפץ מקטינה את הסיכוי להפרשת הרמאי, אם קיים. כאשר אדם תופס בחפץ הוא נראה שיש לו חלק בו ולכן קטן הסיכוי שהוא רמאי ושיאובחן ע"י בית הדין ככזה. אם לא אחוזים הסיכוי שקיים רמאי גדול יותר, ועל כן יש לנקוט עוד צעדים כדי להפריש את הרמאי, אם קיים. החילוק השני הוא האם יש ודאי רמאי. אם אין ודאי רמאי אפשר לבצע חלוקה ללא חשש מרמאות. אך אם יש ודאי רמאי, בית דין מתערב כמה שפחות ע"מ לא להוציא פסק שקר מתחת ידו ולפגוע בשמו הטוב. אם החפץ תפוס ביד בית הדין "יהא מונח". ואם אינו תפוס דינו יהיה "כל דאלים גבר".

שיטת ה"נימוקי יוסף"

שיטה שלישית בחלוקת ממון המוטל בספק היא שיטת ה"נימוקי יוסף"¹², המביא זווית שונה מזו של התוספות והריב"א. נסכם את שיטתו בתרשים:

12 בבא מציעא א, ב מדפי הרי"ף ד"ה "התם ודאי איכא רמאי".

העיקרון לפיו הולך ה"נימוקי יוסף" הוא ששני הצדדים יכריעו את הדין לבד. אם אינם יכולים להכריע לבדם, אזי מתערב בית הדין כדי לפתור את הספק. עיקרון זה מתבטא במיעוט החילוקים שמביא, אשר מראים על התערבות מינימלית מצד בית הדין בנוגע לממון המוטל בספק.

ניתן לראות עיקרון זה בא לידי ביטוי בתרשים. שיטתו מתבססת על מספר קטן של עקרונות בסיסיים. החילוק הראשוני והעיקרי ביותר הוא ^{כל דאלים גבר} הדין אוחזים או לא. אם לא אוחזים, מבחינת בית הדין אין בכלל אפשרות לברור שייכות החפץ לבעלים, משום שלאף אחד אין זיקה לממון. לכן, פסיקתו של בית הדין היא "כל דאלים גבר", הם סומכים על בעל החפץ שיעשה מאמצים מרובים להשיב לעצמו את החפץ הואיל ויודע שהצדק עימו. אם בעלי הדין אוחזים בחפץ, קיימת זיקה ממונית לחפץ וישנו בסיס אשר עליו יכול בית הדין לבסס פסיקה המכריעה שייכות לאחד מן הצדדים, ועל כן לוקח את הדין לידי.

לאחר מכן, ישנו חילוק נוסף, האם יש ודאי רמאי. אם ישנו ודאי יש רמאי, יהיה מונח, מחשש שמא יפסוק בית הדין פסק דין שגוי. במקרה בו אין ודאי רמאי יכול בית הדין לפסוק דין אשר מתקרב לאמת ואינו טעות מוחלטת ולכן פוסק "יחלוקו".

ה. סיכום הסוגיה

במאמר זה נפגשנו עם דעות שונות ביחס לסוגיה ממון המוטל בספק. לאחר סקירת הסוגיות בפשט הגמרא, העמקנו בשיטות הראשונים. ראינו את דעת ה"נימוקי יוסף" הפוסק שבית הדין מתערב בצורה המינימלית ביותר, וגם שיטות שמכוונות יותר לכך שבית הדין פועל מצידו על מנת להגיע לפסק דין מסוים (מתחילת הספק), על-פי העקרונות המנחים את השקפת עולמו. הבאנו את הסברות של כל שיטה, חידדנו את ההבדלים ביניהן והצגנו את ההשלכות המעשיות שנבעו מהן.

במבט מעמיק על העקרונות הללו, שהובאו כאן בהקשר של פסקי דין בלבד, ניתן לראות שהם גם מדריכים אותנו כיצד לנהל חיי חברה תקינים. ניתן לראות רעיון זה בא לידי ביטוי בשיטת התוספות, המונחה ע"י העיקרון של חתירה לאמת במידה המרבית ביותר. בדומה לכך, בדעת הריב"א אנו מובלים לדרך הישר בבחינת "סור מרע ועשה טוב", ע"מ לעשות את הטוב יש לסור מרע, להפריש את הרמאות מאיתנו. נוסף על כך, שיטת ה"נימוקי יוסף" מובלת ע"י הרעיון כי מחלוקות בין שני צדדים צריכות, במידת האפשר, להיפתר ביניהם ללא התערבות מלמעלה,

בבחינת "לא בשמיים היא"! כל אדם יכול להגיע לאמת עם חבירו ללא התערבות צד שלישי (בית הדין). יהי רצון שנזכה ליישם את תורת ה' ואת מצוותיה במהרה אמן.